

J. K. Oudendijk, *Status and Extent of Adjacent Waters. A Historical Orientation* (Nova et vetera iuris gentium. Publicaties van het volkenrechtelijk instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht, Serie B. Volkenrechtsgeschiedenis, II; Leiden: A. W. Sijthoff, 1970, 160 blz., f 24. —, met los erratum).

In 1961 verscheen als eerste publicatie van het in 1955 gestichte volkenrechtelijk instituut der Utrechtse universiteit mej. Oudendijks studie *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Het was toen de bedoeling, dat dit boekje zou worden gevolgd door met een zekere regelmaat te verschijnen 'studies over kwesties van internationaalrechtelijke aard, waarbij de Nederlanden destijds [nl. in de periode 1579-1648] extern, als mogendheid onder de mogendheden, en intern, als bond van zelfstandige gewesten, betrokken zijn geweest'¹. Een bijdrage van mevrouw N. Spruyt-Dolk werd in het vooruitzicht gesteld², maar de schrijfster van de eerste publicatie, ondertussen lector in de volkenrechtsgeschiedenis geworden, zou ook het tweede deel voor haar rekening nemen. Het onderzoek, zegt mej. O., heeft sedert 1960 niet stil gestaan: 'the results for the greatest part have been laid down in texts for University lectures' (preface). Eén daarvan werd bewerkt tot het onderhavige boek, 'over verdere voortzetting van de reeks, 'the planning of which meanwhile has been altered' (preface) worden geen nadere mededelingen gedaan. Hopelijk zal de Utrechtse lector tijd vinden om nóg eens een collegedictaat in een boek om te zetten en een ruimer publiek van haar wetenschappelijke acribie te laten profiteren.

In een korte 'Introduction' (9-11) rechtvaardigt de schrijfster de keuze van haar onderwerp, de juridische status van de kustzee - de term territoriale zee is volgens schrijfster 'definitely coined' (145, vgl. 9) door Domenico Azuni (1749-1827). Zij wijst er op, dat over deze problematiek weliswaar heel wat geschriften verschenen zijn, maar dat deze 'in general and taken together display a rather disconcerting haphazardness' (9). Feiten en leerstellingen zijn uit hun historische context gerukt, juridische begrippen dikwijls zonder de nodige precisie gebruikt. 'In short, much sailing has been done without proper orientation, and this notwithstanding the fact that a bright polar star was shining in the works of the most famous thinker on the law of the sea, Hugo Grotius' (9). Grotius' geschriften worden daarom als uitgangspunt voor verdere onderzoekingen genomen. Ofschoon uit schrijfsters betoog duidelijk wordt, dat De Groot ook inzake de problematiek die haar belangstelling had verdienstelijk werk heeft verricht, lijkt het mij overdreven hem op grond daarvan 'a bright polar star' te noemen. Haar verhaal kan die uitspraak mijns inziens niet waar maken.

De Groots werk wordt uiteraard geplaatst in het kader van de theoretische en praktische politieke discussies van zijn tijd. Met de opvattingen van eerdere auteurs wordt het niet geconfronteerd (vgl. 13), terwijl bovendien wordt gezwegen over de 'state practice' in voorafgaande tijden: de hele problematiek komt min of meer uit de lucht vallen. Bovendien heeft schrijfster de Romeins-rechtelijke en de natuurrechtelijke achtergronden van Grotius' opvattingen buiten beschouwing gelaten. Door dit alles lijkt haar held oorspronkelijker en zelfstandiger dan hij in werkelijkheid is. Voor de insider zullen deze bezwaren misschien niet zo zwaar wegen, maar de common reader zou bij een korte in-

1. J. K. Oudendijk, *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Leiden, 1961) 7, vgl. de préface van M. Bos.

2. *Ibidem*, 72, noot 3.

leiding over de politieke en wetenschappelijke voorgeschiedenis van de zeventiende-eeuwse discussie stellig gebaat zijn geweest.

Het betoog laat zich niet gemakkelijk samenvatten, ten eerste doordat juridische redeneringen bij verkorting al spoedig misleidend kunnen worden - de schrijfster is zich daar ook terdege van bewust (10) -, ten tweede doordat het soms moeilijk is door de bomen het bos nog te ontwaren. Gelukkig zijn in het laatste hoofdstuk (141-152) de hoofdzaken van het voorgaande gerecapituleerd 'and summarily brought up to modern times' (140). Bovendien heeft ze Grotius' leer, zoals neergelegd in zijn *Mare Liberum* (1609) en zijn *Defensio capituli quinti Maris Liberi* (geschreven tussen 1613 en 1617; gepubliceerd in 1872) samengevat door hem zelf aan het woord te laten (32-33). De Groot had nl. in zijn op Loevestijn geschreven *Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheyt* (eerste druk 1631) zelf een 'convenient summing up' (16) van het probleem van de juridische status van de zee gegeven. Schrijfster geeft daarom aan het eind van haar paragraaf over 'Grotius' works previous to 1625' (15-33) een Engelse vertaling van de betreffende passage (II, 1,16-22). Ze maakt daarbij geen gebruik van de bestaande vertaling van R. W. Lee³.

In het hoofdstuk over De Groot en de denkbeelden die hij als jurist en diplomaat ventileerde, besteedt de schrijfster vooral aandacht aan de vraag, in hoeverre Grotius' opvattingen innerlijk coherent en sluitend waren en hoe de wijzigingen in zijn opvattingen moeten worden geïnterpreteerd (13-52). Zij betoogt daarbij op naar het mij voorkomt overtuigende wijze tegen Muller, dat zowel Grotius als 'the Dutch government' in de Engels-Nederlandse onderhandelingen over de visvangst (33, vgl. 13-14) en de walvisvaart bij Spitsbergen vasthielden aan het in *Mare Liberum* verdedigde standpunt inzake de vrijheid van de zee. Even overtuigend wordt de opvatting van Telders weerlegd als zou Grotius' standpunt in de strijd over de vrije handel in specerijen op de Molukken een 'volte face' betekenen (40): schijnbaar kwam De Groot hier in strijd met zijn eigen beginsel, doch schrijfster betoogt dat zijn standpunt in dezen als een aanvulling op het in *Mare Liberum* moet worden gezien. Dat standpunt heeft hij later neergelegd in *De Iure Belli ac Pacis* (1625) II, 2, 24. In dit boek bleken De Groots inzichten niet exact gelijk te zijn aan de opvattingen, die hij eerder had verkondigd, maar van een principiële ommekeer was volgens mej. O. geen sprake. De Groots inzichten waren helderder geworden. Oorspronkelijk was in zijn theorie geen plaats voor de opvatting dat de souvereiniteit der 'landsoverheden' over het staatsgebied zich in zee uitstrekt 'à quoi la portée du canon peut atteindre', zoals de 'cannonshot-rule', naar het schijnt voor het eerst werd geformuleerd door de in Den Haag gedetacheerde Franse diplomaat Jeannin (35). Nu erkende hij ook een 'limited imperium' van kuststaten over de aangrenzende zee. Over de vraag hoever dit gezag zich ruimtelijk uitstreckte schijnt De Groot zich niet te hebben uitgelaten (40-52).

Gewapend met de wetenschap dat ook De Groot het allemaal nog niet zo scherp zag, wordt de lezer vervolgens losgelaten op de 'Seventeenth century state practice' (hfdst. ii,

3. *The Jurisprudence of Holland* by Hugo Grotius. The text translated with brief notes and a commentary by R. W. Lee, I (Oxford, 1926) text, translation and notes; II (Oxford, 1936) commentary. Lee vertaalde de titel van De Groots werk exacter dan mej. Oudendijk, die *Dutch jurisprudence* schrijft. In het algemeen gesproken had ik een enigszins bijgewerkte versie van Lee's vertaling geprefereerd boven deze nieuwe van mej. Oudendijks vertaler. Zijn vertaling volgt de oorspronkelijke tekst wat meer op de voet en is 'lertelijker' dan de door mej. Oudendijk gebodene. Een duidelijke correctie op Lee's vertaling is dat mej. Oudendijk bij de term 'onbegrijpelijkheid' (II, 1, 17) niet spreekt van 'immensity' (aldus Lee) maar van het 'unseizable' zijn van zee en lucht.

53-66), 'Grotius' contemporaries and earlier successors' (hfdst. iii, 67-91), de 'Eighteenth century state practice' (hfdst. iv, 92-106) en de 'Eighteenth century authors' (hfdst. v, 107-140). Een normaal mens duizelt het daarna van de opvattingen van Welwood (67-69) - de man tegen wiens aanval op het vijfde hoofdstuk van *Mare Liberum* Grotius' onvoltooide *Defensio* gericht was (16) -, Pacius (69-72), Burgus (72-74), Morisot (74-77), Graswinckel (77-79), Loccenius (79-80), Stypmann (80-83), Pufendorf (83-88), Strauch (88-90), Conring (90-91), Van Bijkershoek (107-115) - wiens *De dominio maris dissertatio* (1703) 'is considered of great historical significance to the law of the sea' (107) -, Abreu y Bertodano (115-117), Wolf (117-119), De Vattel (119-121), Valin (121-124), Galiani (124-129), Toze (129-130), Pestel (131-132), De Martens (132-135) en Casaregis (136-140). Voeg daarbij de bepalingen uit alle mogelijke tractaten, wetten en instructies, alsmede de door politici en diplomaten verdedigde opinies en de lezer zal blij zijn wanneer hij bij het laatste hoofdstuk is aangeland, waar dan wat orde op zaken wordt gesteld. De ter zake niet deskundige lezer doet er trouwens verstandig aan na het lezen van het hoofdstuk over De Groot eerst maar van mej. Oudendijks conclusies kennis te nemen.

Aan het eind van haar boek zegt de schrijfster het te betreuren, dat zij niet een scherper beeld heeft kunnen tekenen. Maar ze verdedigt zich: 'In fact, it could have been given more sharp and distinct features but only by abstracting from a complicated and often unclear reality' (152). Toch vraag ik mij af of het niet mogelijk geweest zou zijn het feitenmateriaal wat overzichtelijker te presenteren. Misschien zou er ook met typografische middelen - onderkopjes bijv. - wel iets te bereiken geweest zijn. Doch deze opmerkingen doen niets af aan het feit, dat de schrijfster een belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de kennis van de geschiedenis van theorie en praktijk van het volkenrecht. De wijze waarop zij haar uiterst zorgvuldige onderzoek aan het lezerspubliek heeft aangeboden maakt het resultaat vooral voor haar vakgenoten in enge zin, volkenrechtshistorici, interessant. Anderen zullen zich er vermoedelijk toe beperken haar studie in voorkomende gevallen te raadplegen om het boek dan als een betrouwbare gids te ervaren. 'Perhaps, however, our historical orientation, notwithstanding the faults, inevitably adherent to it, will be of some use to those who wish to continue the work'. Wanneer deze laatste zin van het boek het doel van de auteur weergeeft moet men constateren dat zij er in geslaagd is het te verzeuenlijken ⁴.

T. J. Veen

4. Hoe nauwgezet mej. Oudendijk haar boek ook heeft verzorgd, de tekst van de vele citaten is niet geheel betrouwbaar. Het citaat op blz. 29 (noot 76) was mij onduidelijk; bij controle bleek daar niet *praesidiis* maar *praediis* te moeten worden gelezen. Toen ik naar aanleiding van deze slip of the pen een aantal andere citaten controleerde stuitte ik op meer kleine afwijkingjes van de gebruikte edities; zinstorend waren ze echter niet. Mej. Oudendijk heeft in haar studie niet meer gebruik kunnen maken van G. Fahl, *Der Grundsatz der Freiheit der Meere in der Staatenpraxis von 1493 bis 1648* (Keulen-Berlijn-München, 1969) besproken door E. N. van Kleffens in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXXVIII (1970) 600-601. Het is verder jammer, dat in dit Engelstalige boek geen melding is gemaakt van Robert Fruin, 'An unpublished Work of Hugo Grotius's', *Bibliotheca Visseriana Dissertationum Ius Internationale Illustrantium*, V (Leiden: E. J. Brill, 1925) 3 vlg.; Herbert F. Wright, 'Some less known Works of Hugo Grotius', *ibidem*, VII (1928) 154 vlg.

H. A. Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid. Een verhandeling over de verhouding van Kerk en Staat in de Republiek der Verenigde Nederlanden en de vrijheid van meningsuiting inzake godsdienst, drukpers en onderwijs, gedurende de 17e eeuw* (Historische Studies uitgegeven vanwege het Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XXVI; Groningen: Wolters-Noordhoff 1972, 302 blz. f. 32,50).

Dit boek is eigenlijk het tweede deel van *Vrijheid en onvrijheid in de Republiek*, waarvan deel I, lopende van 1572 tot 1619, in 1947 verschenen is. Het nu na vijftientig jaar uitgekomen vervolgdeel brengt het verhaal ook nog niet tot het gestelde eindpunt 1798, maar bestrijkt alleen de zeventiende eeuw - een terrein waarop de auteur zich niet in de eerste plaats heeft bewogen gedurende zijn lange wetenschappelijke loopbaan, maar dat hem sinds zijn dissertatie over *De levensbeschouwing van Cornelis Pietersz Hooft, burgemeester van Amsterdam, 1547-1626*, van 1918 toch wel mede vertrouwd is. Het nu verschenen boek mag wel mede als het sluitstuk van schrijvers wetenschappelijk oeuvre beschouwd worden, als een geschrift bovendien, dat de typische kenmerken van zijn werkwijze en verhaaltrant vertoont. Dit zijn ook de kenmerken van een generatie historici wier fenomenale ijver en toewijding hen in staat gesteld heeft in een veelal niet-universitaire werkkring (bij het voornamelijk voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs) aanzienlijke bijdragen tot de studie der geschiedenis, zij het in de vorm van bronnenonderzoek en -publicatie, zij het op de wijze van de synthetische behandeling te leveren. Tegenover zulk een voorganger past de recensent bescheidenheid op het stuk van ongetwijfeld mogelijke detailkritiek, maar aan de andere kant heeft Enno van Gelder zo dikwijls in talloze recensies zijn mening op onverhulde wijze te kennen gegeven, dat hier ook een onbevagen oordeel op zijn plaats is.

In de titel van het boek is een wijziging aangebracht, zodat het element 'verhouding van kerk en staat' meer reliëf krijgt - de nieuwe ondertitel is wel erg lang uitgevallen, al heeft hij het voordeel dat hij precies weergeeft wat er in de verschillende hoofdstukken de revue passeert. Met recht en reden opent de auteur zijn eerste hoofdstuk met een brede uiteenzetting over de positie van de kerk in de staat zoals die in de Republiek sinds de Opstand geworden was. Ook na de synode van Dordrecht van 1619 week de meerderheid der regenten in wezen niet af van de eenmaal aanvaarde gedragslijn. Anders dan in de protestantse staten elders zoals Engeland en de Duitse vorstendommen, was de 'publieke' gereformeerde kerk een door de overheid beschermde instelling, waarvan het lidmaatschap voor de onderdanen geen verplicht karakter droeg. Aan de hand van het door hem gebezigde overvloedige materiaal uit literatuur en gedrukte bronnen (als het Groot Plakkaatboek, de Resolutiën der Staten-Generaal en der Staten van Holland, het Kerkelijk Plakkaatboek, de Acta en Post-acta der nationale synode, de Acta der particuliere synoden, enz.) wordt deze these op velerlei gebied nader ontwikkeld. Men kan met de schrijver instemmen dat kennisneming van niet-gepubliceerd archiefmateriaal het algemeen beeld niet wezenlijk zou wijzigen.

Ook ten aanzien van de protestantse dissidenten en de rooms-katholieken heeft hij zich op ongeveer dezelfde bronnen gebaseerd, waarnaast de speciale, veelal oudere literatuur als de werken van S. Blaupot ten Cate over de geschiedenis der Doopsgezinden, die van J. Tideman over de Remonstrantse Broederschap, van W. P. C. Knuttel (en uiteraard Rogier) over de toestand der rooms-katholieken is benut. Een kritische kanttkening over Rogiers opvatting inzake de 'protestantisering' ontbreekt niet in een voetnoot op blz. 135, waarbij verwezen moet worden naar *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXI (1968).

Al deze beschouwingen zijn geschreven in de trant die men van Enno van Gelder ge-

wend is: goed gedocumenteerd en geformuleerd doorgaans, ook logisch beredeneerd, waarbij echter de algemene lijn van het betoog wel eens dreigt onder te gaan in de massa van aangedragen feitelijke details. De schrijver heeft althans nooit tegemoetkomingen gedaan aan de gemakzucht van het lezend publiek, maar toch mist men wel eens wat veralgemenende, samenvattende beschouwingen. Alles wat naar sensationeel effect zweemt is hem vreemd, maar zijn betoogtrant heeft ook schaduwzijden die zich mijns inziens in het hoofdstuk over 'School en universiteit' bijvoorbeeld duidelijk openbaren. Bij dit onderwijshoofdstuk laat de helderheid ook wel eens te wensen bij het onderscheiden van de typen van scholen: gewone, latijnse en illustere, particuliere en publieke scholen. Ten aanzien van de Leidse universiteit wordt hier eerst uiteengezet (blz. 209 vlg.) dat curatoren ook na 1619 tegenover het drijven van de kerkelijken uit bleven gaan van het beginsel: hands off van de universiteit. Dan is er op blz. 215 vlg. echter sprake van dat de Leidse universiteit in deze periode 'het sterkst verbonden was met de orthodoxie' en zelfs 'radicaal gezuiverd' werd van andere elementen. Een zekere tegenstrijdigheid in strekking tussen deze passages valt niet te miskennen. De resolutie van de Staten van Holland ten aanzien van de vrijheid der filosofie van 30 september 1656 wordt eerst genoemd op blz. 220, dan opnieuw op blz. 224 met de datering 6 oktober 1656 en ten slotte pas in excerpt gegeven op blz. 234. Voor de lezer is dit moeilijk volgen en zoeken. Op blz. 226 wordt gesproken over de resolutie van 28 augustus 1673 over Heidanus; deze blijkt niet op H., maar op Cranen betrekking te hebben, terwijl de vooruit-verwijzing naar blz. 229 onjuist en ook verwarrend is. Het op blz. 217 n. 53 genoemde boek over Henricus Regius moet de dissertatie van M. J. A. de Vrijer van 1917 zijn (niet A. de Vrijer, 1901).

De lezer vergeve deze wat vitterige opmerkingen over hoofdstuk V. Tot lof van de auteur dient gezegd dat hij zich niet heeft laten verleiden tot het schetsen van een of andere vrijheidsconceptie inzake godsdienst en drukpers, die in de tijd zelf niet principieel beleden werd en waarvoor het beschikbare materiaal geen aanknopingspunten biedt. Als voorname bron heeft hij in zijn slothoofdstuk vooral pamfletten gebezigd die doorgaans nogal pragmatisch van aard zijn, evenals de praktijk der regenten. Vooral van Remonstrantse zijde blijkt de strijd voor verdraagzaamheid in deze tijd gevoerd te zijn. Later in de eeuw zijn het, afgezien van Spinoza en diens *Tractatus theologico-politicus*, enige uitgeweken buitenlanders als John Locke en Pierre Bayle die zich van het probleem in het licht van eigen ervaring rekenschap gaven. Met de weergave van hun opvattingen aan de hand van hun desbetreffende geschriften eindigt Enno van Gelder zijn boek, zonder slotbeschouwing. Verwijzingen naar Engelse verhoudingen sinds de Puriteinse Revolutie zijn op enige plaatsen in het laatste hoofdstuk verwerkt.

Met het bovenstaande moge aangetoond zijn dat Enno van Gelder in dit werk, dat in de reeks Historische Studies der Rijksuniversiteit van Utrecht werd gepubliceerd, een grote bijdrage heeft geleverd tot de kennisneming van het geestelijk klimaat van onze zeventiende eeuw en met de presentatie van dit uitgebreide materiaal de wereld der Nederlandse historici eens te meer aan zich heeft verplicht.

A. F. Mellink